

LOGOPEDIK MASHG'ULOTLAR TARKIBIDA O'YIN FAOLIYATINI O'RNI VA AHAMIYATI

O'ktamova N.Sh.

*Buxoro davlat pedagogika instituti
maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Tayanch so'zlar: logopedik , o'yin faoliyati, nutq, o'qish, savod, to'g'ri va ravon nutq, savodga tayyorgarlik.

Ключевые слова: логопед, игровая деятельность, речь, чтение, грамотность, правильная и беглая речь, подготовка к грамотности.

Key words: speech therapy, game activity, speech, reading, literacy, correct and fluent speech, preparation for literacy.

Go'zal va nafis nutq madaniyatining ibtidosi ko'hna Sharqda juda qadim zomonlarga borib taqaladi. Ma'noli va bejirim gapira bilish maqbul va nomaqbul ohanglarni ilg'ay olish so'zning orqa o'rnini uning munosib o'rnini farqlay bilish, nutqiy fahmu farosat, nutq odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining ma'naviy rasomining tayanch ustunlaridan sanalgan.

Ulug' ajdodlarimiz Yusuf Hos Hojib: "Odobning boshi tildir", deb bejiz aytmagan. Xalqimizning og'zaki va yozma so'z xazinasidagi nutqiy xulqqa oid bunday nur ma'no hikmatlarning sanab sonog'iga yetish mushkul. Milliy jamiyat va umuminsoniy qadryatlar, milliy o'zlik, idrokning sobitligi milliy ong va tafakkur, milliy g'urur va iftixor, vatanga muhabbat va istiqloлга sadoqat kabi ma'naviy kamolotning o'zagini tashkil etuvchi tushunchalarni atrof muhitdan ayri holda tasavvur etib ham bo'lmaydi.

Chinakam nutq madaniyati tilni ongli idrok etish asosida shakllantiradi. Nutq madaniyati jamiyat madaniy-ma'rifiy tarqiyotning, millat ma'naviy kamolotning muhim bosqichidir va zaruriy belgisidir. Haqiqiy ma'nodagi madaniy nutq shaxs umumadaniy saviyasining favqulotda muhim unsurlaridan biridir. Shuning uchun ham mamlakatimizda ma'naviy ma'rifiy islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb e'lon qilingan bugungi kunda nutq ma'daniyati masalalari, farzandlarimizning nutqiy madaniyat ko'nikmalari va malakalarini oshirish,

ta'lim jarayonlarining barcha bosqichlarida madaniy nutq muammolarini yetarli darajada nazarda tutish har qachongidan ham dolzarblik kasb etganligi bejiz emas. Nutq madaniyati tildan bimalol maqsadga o'rta muvofiq tarzda foydalana olishni ta'minlaydigan ko'nikma malaka va bilimlarining jami demakdir.

Nutqning madaniyatligini ta'min etadigan to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boyluk (rang-baranglik), soflik kabi bir qancha sifatlar mavjud. Ana shu kommunikativ sifatlarning barchasini o'zida mujassamlashtirgan nutq madaniy hisoblanadi. Nutqning to'g'riligi, ya'ni uning adabiyoti mezonlari (talaffuz, so'z urg'usi, so'z yasalishi, marfalogik, sintaktik, uslubiy mezonlar) ga qat'iy mosligi madaniy nutqning asosiy markaziy sifatidir. Ammo har qanday to'g'ri nutq madaniy bo'lavermaydi, u zikr etilgan boshqa kommunikativ sifatlarga ega bo'lgandagina chin ma'nodagi madaniy nutq ro'tbasini ola biladi.

Millat bolasini qutqarmoq ishtiyoqi bilan elib yashagan bobomiz Abdurauf Fitrat bunday degan edi:

“Ma'lumki, odam birinchi tarbiyani onasining bag'rida oladi. Shu narsa muqarrarki, ana shu birinchi tarbiya (oila tarbiyasi) tarbiyaning eng muhim bosqichi hisoblanadi. Uning ta'siri odam tabiatiga mustahkam o'rnashadi. Shaxs ruhiyati, axloq javhari va ofatlari bolaligidanoq shakllanadi”. (A.Fitrat, Oila, Toshkent: “Manaviyat” 1998-y 34-bet) Besh olti yoshgacha odamlar bilan muloqotda bo'lmasdan o'sgan bola keyin nafaqat tilni bilish, hatto nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qila olish qobiliyatidan ham mahrum bo'ladi. “Kishi so'z eshitmak bila suxango'ylik hosil qila bilishini dalilab berar ekan, Kaykovus bobo o'zining mashhur “Qobusnoma” kitobida shunday deydi:”... Agar bir o'g'lon onadan tug'ilsa, unga yerining ostidan bir joy qilib, sut berib,ul joyda parvarish qilsalar, onasi va dadasi unga gapirmasalar, u o'g'lon hech kishining so'zini eshitmasa, ulug' bo'lg'onda lol (soqob) bo'lur” (“Qobusnoma” Toshkent 1994y 41-42 betlar) ”

Shuning uchun ham til zavqi, madaniy nutq sezgisi va so'z sevgisi borasidagi ilk tarbiya oilada, bola bir-ikki so'zi “chug'urlash” baxtidan quvongan-sarmast bo'lgan paytdanoq boshlash kerak.

O'quvchining nutqiy madaniyatini, badiiy so'z hissini parvarish qilishda atrof-muhit fanining o'rni kattadir. Nutqiy madaniyatni o'rgatish chiroyli so'z zavqini o'stirish, umuman til estetikasi tarbiyasida birligi, asosiy jonli kurgazmali qurol o'qituvchining o'zidir.

Rossiyada Petr I zamonida shunday bir farmon chiqarilgan ekan. Unga ko'ra, jismoniy yoki nutqiy nuqsonga ega bo'lgan odam, har qancha yetuk bo'masin dars berish uchun sinfga kiritilmagan. Dunyo boladay ziyrak tanqitchi va unday mohir tanqidchi yo'q. Shuning uchun “Jonli ko'rgazmali qurol” har jihatdan to'kis va tugal bo'lishi lozimligi oddiy mantiqning talabidir.

Nutq ma'daniyati muommolarini ilmiy asosda o'rganishni yanada chuqurlashtirish ham bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etadi. Mustaqillik sharofati bilan erkin taraqqiyot yo'liga to'shib olgan tilimizning o'z tabiatiga xos mezonlarini tayin etish, unutilgan boyliklarini tiklash, bir necha ming yillik madaniyatimiz tarixidagi nutqiy odob analarining o'rganish, so'zni benazir nemat sifatida ardoqlagan ulug' ajdodlarimizning ulkan merosini bor bo'yicha ko'rsatib berish ayni soha mutaxassisleri oldida turgan muhim vazifalaridir.

Nutq fikr his- tuyg'uning ifodasidir. U ikki xil ko'rinishida bo'ladi: og'zaki nutq, yozma nutq.

Nutqning yozma shakli shu tilning alifbo va imlosi bilan bevosita bog'lanadi.

1919 yili dekabr oyida Toshkentda imlo kengashi o'tkaziladi. Bolalar uchun isloh qilingan arab alifbosidagi Shokirjon Rahimiyning "sovg'a" alifbe kitobi, 1920 yilda esa kattaq yoshdagilarning o'z ona tilida xat-savod o'rganishlari uchun M.Qodirov va boshqalarning "Kattalarga o'qish kitobi" nashr qilinadi.

Nutq bu til deb ataluvchi, o'ta muhim vazifalarni bajaruvchi noyob quroldan foydalanish jarayoni. Nutqiy jarayon-tilning o'z vazifasini bajarish jarayon – tilning o'z vazifasini bajarish jarayoni bu jarayon yaxshi yoki yomon kechish mumkin. Notiq esa bu jarayonni ma'lum ma'noda amalga oshiruvchidir.

"Qobusnoma" muallifi Kaykovus hamma hunarlar ichida so'z hunari-notiqlikni a'lo deb bilgan: "Bilgilkim, hamma hunardan so'z hunari yaxshi". Adabiyotshunos olim Izzat Sulton "Adabiy asarlarning mazmuni undagi tilning oliyanobligi, tasvir qilingan odamlar va hodisalarning go'zalligi yoki hunarligi-hammasi o'quvchiga asarning tili orqali aytadi. Shu sababli til sohasidagi mahorat yozuvchi qobiliyatining eng yorqin alomatidir." Der ekan, eng avvalo til qurolidan foydalanish mahorati eski o'zbek yozuvi haqida ham fikr yurutgan.

Aloqa-aralashuv quroli-tildan foydalangan holda xoh og'zaki, xoh yozma nutq tuzar ekanmiz, uning barcha imkoniyatlarini hisobga olgan holda yana tinglovchilarning tafakkuri, onglilik darajasi, umumiy saviyasi, yoshi, holati, kayfiyati, xarakteri, kasbi, vaqti, kabi juda ko'p omillar ko'zda tutilishi lozim.

Nutq boyligi tildagi boylikning undagi qay darajada o'z aksini topganligi bilan belgilanadi. Nutqdagi tildagi rang-barang vositalar o'z ifodasini topgan bo'lsa bunday nutq madaniyatining asosiy mezonlaridan biridir.

Har bir murabbiy o'quvchilar nutqiga e'tibor qilsa, nutq tuzush ma'suliyatini his ettirsa, o'quvchi nutqining boy bo'lishini ta'minlashi mumkin. So'zga, nutqqa e'tiborsizlik, bilan qarash uni qashoqlashtiradi.

Yana shuni aytishi kerakki, o'z so'z boyligini asosan lug'atlar orqaligina boyitish mumkin. Yoshlar hozirgi tilimizda, mumtoz adabiyotlar namunalarida uchraydigan juda ko'p ajoyib so'zlarning asl ma'nolarini bilmaydilar, Bu o'rinda R.Denartning quyidagi fikrini eslatib qo'yish maqsadga muvofiqdir:

“So‘zlarning ma’nolarini odamlarga tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini anglashilmovchiliklarning yarmidan xalos qilgan bo‘lasiz”.

Kimki so‘zni qadrlasa har qachon,

O‘z-o‘zini qadrlagay begumon.

(A.Jomiy)

Nutq madaniyati malakasini shakllantirish va tarbiyalashga xizmat qiluvchi Nolisoniy ta’limga: nutq odobi (nutqiy yetuk), nutqiy nazokat (Nutq estetikasi), nutqiy xulq, nutq va milliy ruhiyat, nutq va ma’naviyat kabi bir qator ilmiy bilim tizimlari kiradi.

Yuqorida zikr qilingan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim yoshidagi bola shaxsini shakllantirishda unumli nutqning to‘g‘ri rivojlantirilishi muhim ahamiyati kasb etdi.

Shu boisdan ham davlatimiz maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqini ravon va mukammal bo‘lishiga nutq madaniyatini shakllantirishga katta e’tibor bermoqda. Aynan logopediya fani yuqorida aytib o‘tilgan maqsadlarni amalga oshirishdek murakkab vazifani bajarishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Logopediya fanining obyekti bu nutq kamchiliklari ega bolalardir. Shunga ko‘ra logopediya maxsus pedagogika fani tartibi sifatida nutqdagi kamchilik sabablari va ularning oldini olish tuzatishni yo‘llarini o‘rganadi.

Logopediya masalalari dastlab (XVII asrda) surdapedagogika sohasida o‘rganilgan. XIX asrning 2-yarimidan boshlab nutqdagi kamchiliklarni o‘rganishga mustaqil ravishda, meditsina nuqtai nazarida yondasha boshlanadi. Nutq faoliyatining tabiati haqidagi ilmiy tasavvurlarning kengayishi va bu sohada olib borilgan tadqiqotlar natijasida logopediya yo‘nalishi tubdan o‘zgaradi, unda pedagogik mazmun birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Hozirgi zamon logopediya fanida insonning nutq faoliyati tabiati xususiyatlarining psixik faoliyatga ta’sirini o‘rganishga alohida ahamiyat beriladi. Zero nutq markaziy nerv sistemasi bajaradigan eng muhim ruhiy funksiyalardan biri bo‘lib, u boladagi ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Nutq kamchiliklari esa bolaning ruhiy va jismoniy va ruhiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Nutq kamchiliklari gapiruvchi shaxsning nutq faoliyati normal holda ishlayotgan ruhiy fiziologik mexanizmlarning zaiflashuvi bilan bog‘liq holda ma’lum til muhitida qabul qilingan adbiy til normalaridan chetga chiqishi bilan belgilanadi. Adabiy tilda qabul qilingan nutq miyorida biroz bo‘lsa ham chekinish nutq nuqsoni deb hisoblanadi. Kommunikativ nazaridan qaraganda nutq buzilishlari, bu aloqa vositasining buzilishidir. Shuning uchun logopedik tadqiqotlarda talaffuzdagi nuqsonlar bilan bir qatorda nutqning leksik-grammatik taraqqiyoti ham o‘rganiladi.

Nutq kamchilklari paydo bo'lishi, tabiati, psixik taraqqiyotga ta'siri jihatidan turlichadir. Ular bilish jarayonini atrofdagi kishilar bilan muomalani qiyinlashtiradi. Natijada bola tortinchoq bo'lib ruhiy taraqqiyotda o'z tengdoshlaridan ortida qolishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi yetishtirish va uni bartaraf qilish masalasi katta qiziqish uyg'otib kelmoqda, uni amaliy hamda nazariy jihatdan chuquroq o'rganishni talab qilmoqda.

Intilishi va initelektio'rtachabo'lgan bolalardan nutqning to'liq rivojlanmaganligi deganda nutq anamaliyasining shunday shanli tushuniladiki, unda barcha nutq komponentlarining shakllanishi buzilgan bo'ladi. (fonetik-fonematik, leksik va grammatik).

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi R.E. Levina uch daraja bilan belgilaydi: nutqiy aloqa vositalarining umuman yo'q bo'lishidan to fonetik-fonematik va leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaganlik elementlariga ega bo'lgan mukammal nutq bo'lishigacha.

Intelmenti, eshitishi va ko'rishi me'yorida rivojlanayotgan bolalarda nutq kamchiligini o'rganish va bartaraf etish bo'yicha A.R. Mo'minova ularning ilmiy rahbarligida M.Y. Ayupova, X.M. Po'latova N.R. Rahmonqulovalar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqiy o'rganish xususiyatlari yuzasidan ilmiy-tadqiqotlar ishlari olib borganlar.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi fonetik-fonematik kamchilikka ega bo'lgan bolalarda nutqning talaffuziga bag'ishlangan maxsus ilmiy tekshirishlar, metodik tavsiyalarning yo'qligi, differensial diagnostika qilish uslublarini va kamchiligini korreksiyalashning yo'llari ishlab chiqilmaganligi, bu toifadagi bolalarning maktabda ta'lim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi M.Y. Ayupova tomonidan o'rganiladi.

M.Y. Ayupova maktabgacha ta'lim yoshidagi o'zbek bolalarida fonetik-fonematik nutq kamchiliklari bor o'zbek bolalarida logopedik-korreksion ishning zarurligi, bu kamchiliklar logopedning yordamisiz bartaraf etilmasligi, balki ular bola uchun maktab dasturining o'zlashtira olmasligiga bosh sabab bo'lishini isbotlab beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri), 2020
2. O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida - T.:2019 y.
3. V. Grosheva, L.G. Yevstafeva, D.T. Maxmudova, Sh.B. Nabixanova, S.V.
4. Pak, G.E. Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2022. 1-81-b;
5. Vigotskaya G.L. "Rukovodstvo syujetno rollvimi igrani gluxix doshkolnikov". M.1998
6. Venger A.A., Vigotskaya G.L., Leongerd E.M., "Metodi isledovanniya detey pri otbore v spetsialniye doshkolniye uchredeniya". "Defektologiya" 1998

7. Tosheva, Nurzoda. "Use of modern information technologies to increase the effectiveness of language learning: use of modern information technologies to increase the effectiveness of language learning." Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali 1.1 (2021).

8. Tosheva, N. T. "Pedagogical and psychological approaches to the development of cognitive activity of primary school students." Pedagogical sciences 6 (2011): 44-46.

9. Tosheva, N. T. "The pedagogical and psychological characteristics of the knowledge and activity of primary school students Fan and society.-Nukus, 2020.-No. 2.-B. 109-111."

10. Tosheva, N. T. "Mustafoyeva Ms registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem European Scholar Journal (ESJ) Vol. 2 No. 4." (2021): 85-90.

11. Tosheva, N. T. "Peculiarities of the formation of cognitive activity in primary school students The teacher is also constantly informed.-Nukus, 2020.-№ 2.-B. 126-132."

12. Tosheva, N. T. "Teachers and Continuing Education Specialties in Primary School Students' Educational Activities-Nukus, 2020.-No. 2.-B. 126-132."

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada logopedik mashg'ulotlar tarkibida o'yin faoliyatini o'rni va ahamiyati nutq, o'qish va savodga tayyorgarlikning to'g'ri qo'llanilishi, nutq, o'qish va savodga tayyorgarlikning usul va metodlari hamda o'ziga xos xususiyatlari haqidagi ma'lumotlar keng bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье широко изложены роль и значение игровой деятельности в логопедическом обучении, правильном использовании речи, подготовке к чтению и грамотности, способах и методах подготовки речи, чтения и грамотности и их специфических особенностях, информация о которых представлена.

SUMMARY

In this article, the role and importance of game activities in logopedic training, the correct use of speech, reading and literacy preparation, methods and methods of speech, reading and literacy preparation and their specific features information about is widely reported.